

OpenAccess.se – ett nytt utvecklings- program

av Jan Hagerlid

Jan Hagerlid är förste handläggare vid KB/ BIBSAM med huvudansvar för områdena vetenskaplig publicering och biblioteksstöd för nätbaserat lärande. Han har varit projektledare för SVEP-projektet och är nu engagerad i dess fortsättning OpenAccess.se

OpenAccess.se – a new development programme

The National Library of Sweden is now starting a new development programme to support Open Access.¹ The objective of the programme is to promote maximum accessibility and visibility of works produced by researchers, teachers and students at Swedish universities and university colleges. Promoting rapid growth of the volume and diversity of material in academic collections is a high priority task. The programme will also support further co-ordination and development of standards and tools for electronic publishing. It will foster access to and use of content in academic repositories and Open Access journals and will work to secure long-term access to electronic publications and other material in academic environment. The programme will provide methods for quality assessment for content and services in academic repositories, as well as support publishing in Open Access journals and the transfer of Swedish scientific journals to an Open Access model.

The Swedish Association of Higher Education (SUHF), the Swedish Research Council and the Royal Swedish Academy of the Sciences will be participants in the steering committee, part of whose mission will be to formulate a strategy. A first step has been to set priorities for a call for proposals.

Under de senaste tre åren har stora steg tagits internationellt i riktning mot ett allmänt paradigmskifte i fråga om modeller för akademisk e-publicering. På det forskningspolitiska planet har Open Access som en ny grundmodell för den vetenskapliga publiceringen fått ett mycket brett stöd, med Berlin-deklarationen, med ställningstaganden i det brittiska parlamentet, i den amerikanska kongressen och nu senast möjligen även med en omsvängning från EU-kommissionen, förebådad av en OA-vänlig utredningsrapport. På det praktiska planet har det skett en snabb utveckling både av öppna arkiv² och fritt tillgängliga e-tidskrifter samt tjänster som utnyttjar fritt tillgängligt material. För översikter och länkar till olika dokument hänvisas till SPARC Open Access Newsletter³.

Forskare och bibliotekarier möts

Det är engagerade forskare som skapat en rörelse för Open Access. Man kan nämna pionjärer som Steven Harnad, Paul Ginsparg, Jean-Claude Guedon, Peter Suber och Harold Varmus. Deras främsta motiv har varit att utnyttja Internet för att utveckla den vetenskapliga kommunikationen, att skapa en maximal spridning av forskningsresultat och göra det möjligt att obehindrat utvinna nya kunskaper ur den totala vetenskapliga informationen på nätet. Bibliotekarier har i första hand engagerat sig för att få slut på de orimliga prishöj-

ningarna på vetenskapliga tidskrifter, vilket för all del även upprört forskare. Båda grupperna har mötts i krav på förändring av den nuvarande modellen för vetenskaplig publicering.

Svenska insatser

Biblioteksdirektionen vid Lunds universitets bibliotek har varit drivande i att introducera Open Access i Sverige, och man har därvid fått stöd från BIBSAM för ett antal viktiga projekt, som Svenskt Resurscentrum för vetenskaplig kommunikation – ScieCom⁴ samt det internationellt mycket välkända Directory of Open Access Journals (DOAJ)⁵. Från ett annat perspektiv har Uppsala universitetsbibliotek varit ledande i att utveckla tekniska lösningar för akademisk e-publicering och skapat ett publiceringssystem, DiVA,⁶ som idag används av tretton svenska lärosäten.

SVEP-projektet⁷ växte fram i en dialog mellan BIBSAM, LUB och UUB. Syftet var att främja en mer kraftfull och samordnad utveckling av den elektroniska publiceringen inom den svenska högskolan. Projektet pågick under åren 2003-2005 och stöddes med drygt 3 mkr av BIBSAM. Bland de mer påtagliga resultaten av projektet kan nämnas formatrekommendationer för metadata, både för publiceringsdatabaser och fulltextpublikationer, verktyg och modeller för långsiktig tillgång, en söktjänst för examensarbeten i fulltext samt rådgivning och stöd för lärosätena att komma igång med sin e-publicering.

Vid slutet av SVEP-projektet var läget väsentligt bättre än vid dess start. Nu fanns i stora drag en grundläggande infrastruktur för en mer samordnad akademisk e-publicering på plats. Vidare har både Vetenskapsrådet och Sveriges Universitets- och Högskoleförbund (SUHF) undertecknat Berlin-deklarationen, liksom KB och Svensk biblioteksförening. Det innebär att det nu i Sverige finns ett politiskt stöd inom universitet, forskning och biblioteksväsen för att arbeta för Open Access.

Därför borde det också gå att utveckla ett mer målinriktat samarbete mellan alla dessa parter. Detta är dessutom absolut nödvändigt för att skapa en bred uppslutning från forskare om vikten av att använda nya kanaler för att göra sina arbeten fritt tillgängliga på webben.

Nytt program för Open Access

Efter omfattande diskussioner med alla berörda har det därför skapats ett nytt program för Open Access i Sverige. KB/BIBSAM är huvudman och finansär av programmet, som till att börja med ska pågå under 2006-2007. Programmets styrgrupp kommer att få en stark ställning och innehåller, utöver företrädare för KB och högskolebiblioteken, officiella representanter för SUHF, Kungl Vetenskapsakademien och Vetenskapsrådet. För att ytterligare förstärka anknytningen till forskarsamhället, har KVA:s representant i programmet, professor Erik Sandewall från Linköpings universitet, engagerats på deltid som verkställande ledamot.

Programmet rubricerades inledningsvis SVEP 2, men har nu i enlighet med den nya styrgruppens önskan ändrat namn till Open Access.se, vilket tydligare talar om vad programmet handlar om och dessutom fungerar både på svenska och engelska.

Målet för programmet är helt enkelt att främja maximal tillgänglighet och synlighet för arbeten som produceras av forskare, lärare och studenter vid svenska universitet och högskolor. Detta ska programmet åstadkomma genom att stödja den elektroniska publiceringen vid svenska universitet och högskolor, i första hand inom ramen för s k öppna arkiv, men även genom att understödja utvecklingen av svenska Open Access-tidskrifter.

Värdekedjor

Tyngdpunkten ligger vid att snabbt öka innehållet, och särskilt mängden, tillgängliga vetenskapliga artiklar, i de öppna arkiven. Var-

för är detta särskilt viktigt just nu? Forskare kan uppnå en väsentligt ökad synlighet genom att göra sina publikationer tillgängliga genom öppna arkiv. Men de måste känna till vilka nya möjligheter som ges och de måste erbjudas tjänster som också kan förenkla deras dagliga arbete. För bibliotekens användare, inte minst för dem utanför högskolorna, är en ökad tillgänglighet av stort värde. Man måste uppnå en kritisk massa av tillgängligt öppet material för att detta ska få en väsentlig betydelse som informationskälla och för att det därmed ska upplevas som viktigt att bidra med information. Programmet skulle t ex kunna ge stöd till undersökningar av attityder och incitament hos forskare, samt till informationsinsatser och utveckling av tjänster knutna till öppna arkiv som ger ett mervärde för den enskilde forskaren. På sikt kan det också bli allt mer intressant med modeller och metoder för att tillgängliggöra forskningsdata och digitala läresurser inom samma ram som e-publikationer. Den digitala tekniken gör att man kan skapa nya värdekedjor där forskningsresultat kan presenteras på ett rikare och mer mångsidigt sätt.

Kritisk massa skapar nya tjänster

Har man denna kritiska massa av öppet tillgängligt material, så finns det stora möjligheter att skapa nya, innovativa tjänster på olika nivåer och för olika målgrupper. Enskilda lärosäten eller forskningsgrupper har sina motiv att presentera och få en kommunikation kring sina forskningsresultat. Förhoppningsvis kan motiv som profilering och utvärdering samverka positivt med användarbehov av information. Ämnesområdet, på nationell och internationell nivå, är en central nivå för vetenskaplig kommunikation och inget hindrar att material från lokala öppna arkiv kan "höstas" för tjänster med ämnesinriktning, som t ex sker i ekonomernas öppna arkiv RePEc.⁸

Ska fritt tillgängligt vetenskapligt material upplevas som relevant, måste man veta att

det håller en god vetenskaplig kvalitet. OA-tidskrifter följer samma kvalitetskrav som tidskrifter med betaltillgång. För material i öppna arkiv blir frågorna mer komplicerade. Originalutgivna avhandlingar och examensarbeten genomgår givetvis en sedvanlig kvalitetsgranskning. När artiklar egenarkiveras i öppna arkiv, har de genomgått en kvalitetsgranskning hos tidskriften. Men användarna av ett öppet arkiv måste lätt kunna identifiera vilken status en artikel har. De vill säkert också veta vilka kvalitetskrav som arkivet i sig vill svara emot, t ex ifråga om långsiktig tillgång, metadata, versionshantering etc. Tydlighet vad gäller rättigheterna att använda en publikation är också ett rimligt kvalitetskrav. Man prövar nu internationellt modeller för att certifiera öppna arkiv.

Vid sidan om detta är nya modeller för den vetenskapliga kvalitetsbedömningen ett intressant utvecklingsområde. Kan man t ex ha större inslag av öppen peer review än idag?

Långsiktig tillgång

Lösningar för långsiktig tillgång till digitala publikationer är fortsatt ett viktigt utvecklingsområde, som kräver ett samarbete mellan nationalbiblioteket och de enskilda lärosätena. Vilka data behöver följa med digitala leveranser för att digitala publikationer ska vara reellt tillgängliga och användbara i en längre tidshorisont? Hur ska man hantera sådant som inte är traditonella publikationer, utan innehåller digitalt material av olika karaktär?

Programmet vill också ge stöd till tekniska lösningar, arbetsflödes- och ekonomiska modeller som kan göra det möjligt för svenska vetenskapliga tidskrifter att gå över till digital publicering och tillämpa OA-modeller.

Pågående projekt

Programmet övertar från start ett antal projekt som drivs med stöd av utvecklingsbidrag från BIBSAM.

”ScieCom - Svenskt Resurscentrum för Vetenskaplig Kommunikation”. Projektet har fått stöd från BIBSAM sedan 2003. Dess huvuduppgift är att informera om den aktuella utvecklingen vad avser vetenskaplig publicering och att verka för fri och öppen tillgång till vetenskapliga publikationer (Open Access). Projektet drivs av Biblioteksdirektionen vid Lunds universitet. Information förs ut genom projektets webbplats, vid föredrag och seminarier och även genom en ny, fritt tillgänglig e-tidskrift, ”ScieCom Info”.

”Tidskrifter elektroniskt! Bibliotek som stöd för publicering”. Projektets syfte är att ge vetenskapliga tidskriftsredaktioner enkla användbara verktyg för elektronisk publicering och förse dem med stödfunktioner i det praktiska publiceringsarbetet. Projektet leds av Uppsala universitetsbibliotek och delfinansieras av BIBSAM. Projektet pågår 2004-2006

”Testbed för interoperabilitet. Test av en gemensam söktjänst för svenska vetenskapliga publikationer i elektronisk form”. Projektet avser att testa hur de rekommendationer som tagits fram inom SVEP-projektet kan användas i praktiken genom att skapa en OAI-PMH-baserad testsöktjänst. Man ska pröva om det är möjligt att bygga samlade söktjänster på ett nationellt plan med mer avancerade funktioner som en gemensam ämneskategorisering eller kontrollerade namnformer. Testsöktjänsten kan omfatta alla typer av vetenskapliga publikationer (artiklar, avhandlingar, rapporter osv.) som publicerats elektroniskt i Sverige. Uppsatser och examensarbeten ingår inte. Projektet drivs av Uppsala universitetsbibliotek.

”Söktjänst för svenska vetenskapliga publikationer.” Vid ett antal lärosäten finns databaser som avses redovisa det egna lärosätets totala vetenskapliga publicering (publiceringsdatabaser). Dessa används både för informa-

tion och redovisning bl.a. till Utbildningsdepartementet. För att underlätta en gemensam exponering av svensk vetenskaplig publicering, har det inom SVEP-projektet utarbetats metadatarekommendationer som fått stöd av SUHF. Detta projekt bygger vidare på ovanstående och består av två faser:

Fas 1 omfattar en förstudie/utvärdering som undersöker vilka system som används, eller planeras att användas, som ”publiceringsdatabaser” vid de svenska högskolorna. I fas 2 skapas en prototyp för en söktjänst för svensk vetenskaplig publicering. Projektet leds av Uppsala universitetsbibliotek.

”Långtidsbevarande - från prototyp till fullfärdiga verktyg”. Projektet leds av Uppsala universitetsbibliotek och genomförs i samarbete med KB och ett antal internationella aktörer. Det är en vidareutveckling av den infrastruktur för långtidsbevarande som har tagits fram och testats inom SVEP-projektet. Följande prototyper kommer att utvecklas vidare till fullfärdiga verktyg, som publiceras under en öppen källkodlicens:

1. Format och datamiljöregister
2. Verktyg för paketering och överföring av objekt som skall bevaras på KB och som är baserade på standarder för komplexa objektformat (METS, DIDL)
3. Verktyg för kontroll och mottagning av objekt i det lokala/nationella arkivet

”Kvalitetssäkring av svenska öppna arkiv genom certifiering - en förstudie.”

Projektet drivs av Uppsala universitetsbibliotek. Det kommer att utreda frågor kring certifiering av öppna arkiv. Frågor som rör organisation, innehåll och eventuella effekter ska undersökas. Förstudien är inspirerad av och kommer att genomföras i samarbete med DINI-projektet i Tyskland, där ett antal grundläggande kriterier för certifiering av publikationsservrar har tagits fram.

”Automatisk identifiering av citeringar i monografier i öppna svenska arkiv”. Projektet drivs av Biblioteksdirektionen vid Lunds universitet. Syftet är att undersöka om fritt tillgängliga elektroniskt publicerade monografier inom humaniora och samhällsvetenskap kan användas som underlag för att ta fram citeringsdata. Underlaget kommer att vara monografidissertationer i öppna svenska arkiv.

Dessutom ger BIBSAM sponsorbidrag till **”Directory of Open Access Journals (DOAJ)”**. Denna tjänst ger en samlad ingång till fritt tillgängliga, kvalitetsgranskade vetenskapliga tidskrifter från hela världen (nu ca 2000). Tjänsten har väckt stor internationell uppskattning. Tjänsten drivs av Lunds universitetsbibliotek, och BIBSAM har medfinansierat utvecklingen och är nu en av flera sponsorer för den fortsatta driften.

Projektmedel

Programmet utlyser projektmedel med sista ansökningsdag 15 september 2006. Medel tilldelas som en del av BIBSAM:s årliga budget för allmänna utvecklingsbidrag, vilken för innevarande totalt uppgår till ca 6 mkr. Styrgruppen kommer att ta ställning till dessa ansökningar, men det slutliga formella beslutet tas av Riksbibliotekarien. I utlysningen framhävs de områden jag presenterat ovan, särskilt innehåll i öppna arkiv, nya publika tjänster och kvalitetsfrågor, men även andra frågor kan tas upp.

Programmet strävar efter att utveckla kommunikationsvägar anpassade efter olika målgrupper. Det behövs någon form av regelbunden kontakt med dem som ansvarar för utvecklingen av öppna arkiv vid lärosätena. Programmet behöver få uppfattning om ut-

vecklings- och utredningsbehov, men också ha ett forum för att presentera resultat från pågående projekt. En större informations- och diskussionsdag planeras till hösten. Det behövs särskilda former för kontakt med forskare inom olika ämnesområden som utgår från de frågor som är aktuella för dem vad gäller e-publicering. Det är en fördel om programmet kan medverka i olika slag av möten som hålls inom olika forskarsammanslutningar. Programmet var t ex företrätt vid ett internationellt symposium med rubriken ”Scholarly journals between the past and the future”, som Kungl. Vitterhetsakademien höll i april 2006 med anledning av Fornvännens 100-årsjubileum.

Programmet planerar också att inbjuda till expertmöten i specifika frågor, där kunniga personer både inom och utanför pågående projekt inom programmet träffas för förberedda diskussioner kring utvecklingen inom specifika områden, t ex kvalitetskrav på öppna arkiv, juridiska frågor kring e-publicering eller modeller för långsiktig tillgång.

Fotnoter

- ¹ <<http://www.kb.se/openaccess/>>
- ² Kärt barn har många namn: ”Academic/Digital/Institutional/Open Access Repositories”. På svenska är termen ”öppna arkiv”, ev. med tillägg som ”högskolans” eller ”digitala” att föredra.
- ³ <<http://www.earlham.edu/~peters/fos/index.htm>>
- ⁴ <<http://www.sciecom.org/>>
- ⁵ <<http://www.doaj.org/>>
- ⁶ <<http://www.diva-portal.org/index.xsql?lang=sv>>
- ⁷ <<http://www.svep-projekt.se/>>
- ⁸ Research Papers in Economics, <<http://repec.org/>>